

Rustige gemeenteraadsverkiezingen op 11 oktober 1970 : ongelijke politieke participatie en besluitvorming *

door Wilfried DEWACHTER

Hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven.

★

Bijna 6.500.000 kiezers hebben op 11 oktober 1970, gekonfronteerd met mogelijkheden die van gemeente tot gemeente sterk verschillen, een deel politieke participatie aan het politiek besluitvormingssysteem gehad langs de gemeenteraadsverkiezingen. Normatief gezien zijn de gemeenteraadsverkiezingen het moment bij uitstek van inspraak, participatie en democratische besluitvorming in de gemeenten. Zaak is dan ook na te gaan hoe dit in de realiteit van oktober 1970 in meerdere of mindere mate gerealiseerd is.

Er zijn aan de gemeenteraadsverkiezingen zoals ze in België verlopen vier belangrijke aspecten. Vooreerst is er de verkiezingsgestalte, of dynamisch uitgedrukt de verschillende partijen en lijsten die worden opgezet, de kandidaten die zich in de strijd gooien en de strijdpunten die in de verkiezingsarena gedebatteerd worden. Ten tweede is er de uitspraak van het kiezerskorps zelf, opgedeeld naar ongeveer 2.000 territoriale eenheden met de eigen specificiteit van hun verkiezingsgestalten. Voorafgaand aan de uitspraak van het kiezerskorps, is er de vraag naar de mate van deelname van de gemeentenaren aan de verkiezingen. Verder is er de interpretatie van de uitslag door de politici zowel op het gemeentelijk als op het landelijk niveau; interpretatie die op het gemeentelijk vlak veel minder ruimte krijgt dan op het nationale vlak, en dit alleen reeds door de adekwaatheid van de statistische

* Bij de voorbereiding van dit artikel hebben wij veel hulp gekregen van M. Niclaes-Verboomen, J. Nackaerts-Nackaerts en van D. Dewachter en G. Tegenbos. Wij danken hen graag uitdrukkelijk langs deze weg.

informatie, — adequaatheid die afneemt naarmate men van gemeente naar provincie, gewest of land gaat —. Tenslotte is er de vorming van de kolleges van burgemeester en schepenen, die, bevrijd als ze nu is van de inmenging van de koning (wat in 1835 bij het tot stand komen van de gemeentewet niet zo verworven was) nu toch minstens gedeeltelijk (of dient gesteld meer en meer) onder de voogdij van de nationale partijinstanties gebeurt.

I. De verkiezingsgestalte.

Traditioneel bestudeert men verkiezingen aan de hand van de uitslagen. Dit is begrijpelijk omdat dit onderzoeksmateriaal onmiddellijk voor de hand ligt en politiek bekeken meestal het verst reikend is. Daardoor komt het dat andere aspecten van de verkiezingen minder gemakkelijk onderzocht worden, ook al hebben deze aspecten een aanzienlijke betekenis voor het verkiezingsgebeuren. De verkiezingsgestalte is zo een aspect. Het is het eerste moment in het verkiezingsproces en tekent de inhoud en de inzet van de verkiezingen uit. Bij de gemeenteraadsverkiezingen kan de verkiezingsgestalte zeer duidelijk aangewezen worden, doordat zij in honderden vormen tegelijkertijd optreedt. Zowel qua aantal als qua uitbouw van partijen en lijsten zijn er zeer grote verschillen van gemeente tot gemeente. Een inzicht in deze werkelijkheid, alsmede het voortdurend besef van deze grote dispariteiten, zijn absoluut nodig om de gemeenteraadsverkiezingen in hun eigenheid te vatten.

Zonder de partijen en lijsten te gaan onderzoeken naar hun ideologieën en doktrines, naar hun akties, naar hun maatschappelijke inplantingen of hun sociale verankering, naar hun machtsposities, naar hun structuur, organisatie of vereniging, naar hun personeelscapaciteiten — wat in feite een zeer grondig onderzoek zou vergen —, kan men toch van de bij de gemeenteraadsverkiezingen aanwezige partijen en lijsten een klassifikatie opmaken die sterk de inzichtelijkheid in de gemeenteraadsverkiezingen verhoogt. Deze klassifikatie is voornamelijk gebouwd op de inhoudelijke elementen van deze partijen en lijsten. Aangeduid wordt met name in welke gemeenten de plaatselijke belangen en in welke gemeenten de nationale oriëntaties overwegen. Dit kan bereikt worden door het plaatsen van elke gemeente op een schaal (1). Het meet-

(1) Voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 is dit uitgewerkt en kartografisch weergegeven in : W. DEWACHTER, « Gemeenteraadsverkiezingen en verstedelijking », in : *De politieke zeggingskracht van de gemeenteraadsverkiezingen*. Antwerpen, 1970, blz. 17-37.

instrument om dit vast te stellen, is eensdeels het geheel van de in competitie tredende partijen of lijsten en anderdeels de reële aanwezigheid in het kiezerskorps van elk van deze lijsten, m.a.w. de mogelijkheid van elk van deze lijsten om een zetel in de gemeenteraad te veroveren, om vertegenwoordigend op te treden.

De globale schaal omvat 5 categorieën :

1. Verkiezingen zonder strijd.
2. Uitsluitend plaatselijke verkiezingsgestalte.
3. Overwegend plaatselijke verkiezingsgestalte.
4. Gemengde verkiezingsgestalte.
5. Overwegend nationale verkiezingsgestalte.

Deze eenvoudig gestelde klassifikatieschaal is in de praktijk zeer moeilijk eenvormig te handhaven. Er zijn dan ook heel wat uitzonderingen in acht genomen.

De eerste categorie : verkiezingen zonder strijd is duidelijk en precies. Het kiezerskorps is bij de samenstelling van de gemeenteraad niet tussen gekomen, omdat het aantal kandidaten gelijk (of soms zelfs kleiner) was dan het aantal te begeben mandaten.

De tweede categorie : uitsluitend plaatselijke lijsten, berust op het feit dat bij de lijsten geen enkele verwijzing naar nationale partijen voorkomt, d.w.z. waar men lijsten heeft van louter plaatselijke, gemeentelijke signatuur zoals : zonder kleur, gemeentebelangen, eigennamen.

De derde categorie van de overwegend plaatselijke verkiezingsgestalte is moeilijker zuiver te tekenen. Hierbij werd als criterium genomen dat er wel namen van nationale partijen mogen voorkomen, maar hoogstens één enkele nationale partij mag gemeenteraadszetels behalen.

De vierde categorie, nl. deze der gemengde verkiezingsgestalte, heeft als criterium dat zowel nationale lijsten als plaatselijke lijsten in competitie treden en zetels behalen.

De vijfde categorie van de overwegend nationale verkiezingsgestalte is als volgt uitgewerkt : enkel lijsten van de nationale partijen treden in competitie, ofwel zijn er ook nog plaatselijke lijsten, maar haalt geen enkele van deze plaatselijke lijsten een zetel.

Tabel I geeft per provincie het aantal gemeenten in elk van de categorieën weer voor de verkiezingen van 1964 en 1970.

Uit de frekwenties van de onderscheiden verkiezingsgestalten kan men vaststellen dat, zoals voor 1964 zeer precies werd nagegaan (2), er aanduidingen zijn dat met de toenemende verstedelijking de verkiezings-

(2) W. DEWACHTER, a.w. (1970), blz. 30-37.

TABEL I

**De verkiezingsgestalte bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 en 1970.
Procentuele cijfers**

Provincie — Gewest Rijk	Jaar	Zonder strijd	Uitsluitend plaatse- lijk	Over- wegend plaatse- lijk	Gemengd	Over- wegend nationaal
West-Vlaanderen	1964	21,2	25,0	17,5	14,2	22,1
	1970	6,0	39,0	25,8	14,3	14,9
Oost-Vlaanderen	1964	10,5	33,2	17,5	12,6	26,2
	1970	7,5	35,2	21,6	15,8	19,9
Antwerpen	1964	4,8	23,1	18,4	19,7	34,0
	1970	4,2	29,2	24,3	18,0	24,3
Limburg	1964	12,9	57,4	13,4	7,9	8,4
	1970	8,1	61,0	16,2	5,1	9,6
Vlaams-Brabant	1964	9,4	27,3	12,6	19,3	31,4
	1970	3,4	38,9	19,2	16,3	22,2
Vlaanderen	1964	12,3	33,3	15,9	14,4	24,1
	1970	5,9	39,7	21,5	14,4	18,5
Brussel	1964	—	—	—	5,3	94,7
	1970	—	—	—	10,5	89,5
Waals Brabant	1964	14,9	29,8	5,3	9,6	40,4
	1970	10,2	30,6	22,2	11,1	25,9
Henegouwen	1964	15,5	12,4	4,1	11,5	56,5
	1970	14,2	17,5	14,0	9,9	44,4
Namen	1964	24,9	43,2	3,5	8,4	20,0
	1970	25,2	49,0	8,4	2,0	15,4
Luxemburg	1964	14,3	52,0	3,9	15,1	14,7
	1970	15,7	59,8	7,9	3,1	13,5
Luik	1964	18,0	25,7	2,1	10,6	43,6
	1970	15,5	28,1	16,5	7,6	32,3
Wallonië	1964	18,1	30,2	3,5	11,0	37,2
	1970	17,1	35,2	12,8	6,5	28,4
België	1964	15,5	31,3	8,7	12,4	32,1
	1970	12,6	36,7	16,1	9,5	25,1

gestalte meer nationaal wordt ; omgekeerd naarmate een gemeente meer een plattelanskarakter vertoont, neemt de kans toe op een plaatselijke verkiezingsgestalte. Deze vaststelling is evenwel indrukmatig verricht ; een exhaustieve verifikatie dient nog doorgevoerd.

Met meer zekerheid kan men de evolutie van 1964 op 1970 aflezen. Er treedt een verschuiving op van de uiterste schaalcategorieën : zonder strijd enerzijds en gemengd en overwegend nationaal anderzijds naar de uitsluitend plaatselijke en overwegend plaatselijke verkiezingsgestalten. Enkel in de provincies Namen en Luxemburg zijn er in 1970 meer verkiezingen zonder strijd dan in 1964. De categorie gemengde verkiezingsgestalten gaat ook achteruit, behalve in West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen (en dan ook in het hele Vlaamse gewest) en Waals-Brabant. De overwegend nationale verkiezingsgestalten gaan overal achteruit, behalve in Limburg.

Samengevat kan men zeggen dat er in 1970 meer plaatselijk gestemd is dan in 1964. Als men hiervoor een orde van grootte zou willen zoeken dan bedraagt deze toename 12,8 % van de deelnemende gemeenten (nl. som van de achteruitgang van de verkiezingen zonder strijd, van de gemengde en van de overwegend nationale verkiezingsgestalte of de som van de vooruitgang van de uitsluitend plaatselijke en overwegend plaatselijke verkiezingsgestalten). Door deze verschuiving treedt de overwegend nationale verkiezingsgestalte niet meer het meest op maar wel de uitsluitend plaatselijke verkiezingsgestalte. De overwegend plaatselijke verkiezingsgestalte die in 1964 het minst voorkwam, komt nu op de derde plaats qua frekwentie.

Deze cijfers bevestigen de indruk dat de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 niet een zo sterke nationale betekenis gehad hebben als deze van 1964. De aard van deze gemeenteraadverkiezingen, vertolkt in de verkiezingsgestalte, bevestigt op wetenschappelijke manier deze indruk. De politici lezen de betekenis van de gemeenteraadsverkiezingen echter niet zozeer uit de verkiezingsgestalte dan wel uit de uitslag af.

II. De participatie aan de gemeenteraadsverkiezingen.

Langs wettelijke weg werden de mogelijkheden tot deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen vergroot (3). De stemgerechtigde leeftijd werd verlaagd tot 18 jaar, waardoor 261.747 kiezers tussen 18 en 21 jaar konden deelnemen aan de verkiezingen, dit betekent een vergroting

(3) G. CRAENEN, « Wijzigingen aan de kieswetgeving sinds 1968 », in : *Res Publica*, 1972, XIV, nr 2, blz. 195-218.

van het kiezerskorps met 4,06 %. Verder werd de leeftijd van verkiesbaarheid voor de gemeenteraden op 21 jaar gebracht. Stemrecht werd verleend aan dienstplichtige onderofficieren, korporaals en soldaten in actieve dienst. De gewetensbezwaarden kregen eveneens het stemrecht terug. Verder werd het stemmen per briefwisseling en per lasthebber (bij volmacht) ingevoerd. Onmiskenbaar had de wetgever een grote inspanning gedaan om zoveel mogelijk alle kiezers een reële kans te bieden hun stem uit te brengen. Een opmerkelijk succes kan men het echter niet noemen. De deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen is niet noemenswaardig verhoogd: 92,90 % opgekomen kiesgerechtigden had men in 1964, in 1970 waren er procentueel amper 0,10 % meer, nl. 93,00 % (4). De deelname is konstant gebleven (5). Dit impliceert ook dat de deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen hoger blijft, dan deze aan de parlementsverkiezingen: 90,02 % in 1968 en 88,57 % in 1971 (Kamerverkiezingen).

Ook kwalitatief is de inspanning tot het bieden van grotere inspraakmogelijkheden geen onverdeeld succes. De studiecetra van de traditionele partijen hebben inderdaad voorgesteld de stemming per brief af te schaffen, gelet op de misbruiken en vergissingen die daaruit voortspruiten. Het stemmen per brief moet vervangen worden door het stemmen bij volmacht. Maar ook de stemming per lasthebber moet beter georganiseerd worden: de drie studiecetra spreken van « absolute handhaving van het beginsel dat iedere gevolmachtigde slechts één volmacht mag hebben » (6). Deze tegenkoppelingsvoorstellen wijzen duidelijk op de misbruiken, die voor geen enkele waarnemer een geheim zijn.

De politieke participatie tekent zich verder langs de kandidaatstelling uit. Omdat de gemeenten heel andere, meer aandacht, inspanning en investeringen vereisende bezigheden hadden gekregen dan aanvankelijk het geval was en de samenstelling van gemeenteraad en schepencollege nog dateerde uit de eerste helft van de vorige eeuw werden bij wet van 9 juli 1970 het aantal der gemeenteraadsleden en der schepenen lichtjes opgedreven voor bijna alle gemeenten. Anderzijds waren er een aantal fusies van gemeenten doorgevoerd. Zodoende kwam

(4) NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK, *Statistisch Jaarboek van België*. Brussel, 1972, blz. 117.

(5) De keuzeverzeking is een samengestelde kategorie: de afwezige kiezers en de blanco en ongeldige stemmen. Bij de huidige stand van de politieke statistiek is het echter onmogelijk met de keuzeverzeking te werken omdat geen geagglomereerde cijfers over de blanco en ongeldige stemmen verstrekt worden.

(6) *Verslag van de drie studiecetra over de hervorming van de kieswetgeving*. (Brussel), 1972, blz. 5.

men tot een getal van 23.936 te verkiezen raadsleden, dit is lichtjes hoger dan het gemiddeld aantal bij de vorige gemeenteraadsverkiezingen. Voor deze 23.936 plaatsen stelden zich 67.203 personen kandidaat, dit is bijna 10.000 meer dan in 1964 (7). Op dit punt kan er derhalve van een behoorlijke uitbreiding van de participatie sprake zijn.

De participatie aan de gemeenteraadsverkiezingen wordt verder nog waargenomen langs de verkiezingen zonder strijd, de rechtstreekse aanduiding van het schepenkollege, de voorkeurstemmen en de veelkleurige stemmen (8). In het voorgaande deel hebben wij vastgesteld dat het aandeel verkiezingen zonder strijd is gedaald van 15,5 % tot 12,6 %. Ook langs het aantal raadsleden verkozen zonder stemming is dit af te lezen: 2.800 in 1964 en slechts 2.338 in 1970. Ook hier gaat de participatie vooruit. De rechtstreekse aanduiding van het schepenkollege wordt in het volgende deel behandeld. Over het aantal voorkeurstemmen en veelkleurige stemmen zijn vooralsnog geen cijfers beschikbaar.

Er is voor zover de waarnemingen strekken een lichte stijging van de participatie waar te nemen, niet op het onderste participatieniveau, dat van de kiezers, maar in hogere participatiestrata, nl. deze van de kandidaten. Dit zou kunnen wijzen op een grotere politisering van de gemeenteraadsverkiezingen.

III. De uitspraak van het kiezerskorps.

In 2.058 gemeenten (2.358 gemeenten waar de verkiezingen niet werden uitgesteld min 300 gemeenten met verkiezingen zonder strijd) werden verkiezingen georganiseerd. In elk van deze gemeenten hebben de kiezers, in het kader van de specifieke verkiezingsgestalte een uitspraak verricht. Optimaal zou men tot 2.058 analyses van de verkiezingsuitslagen moeten komen. Dit is uiteraard in dit kader onmogelijk.

Voor elke meer veralgemenende uitspraak staat men voor het probleem van de vergelijkbaarheid van de opgetelde uitslagen. Daarom zullen de verkiezingsuitslagen langs een drievoudige weg geanalyseerd worden:

— langs de nationale interpretatie van de gemeenteraadsverkiezingen;

(7) NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK, a.w., bl. 117.

(8) W. DEWACHTER, E. LISMONT, « De politieke participatie aan de gemeenteraadsverkiezingen », in : *De politieke zeggingskracht van de gemeenteraadsverkiezingen*. Antwerpen, 1970, blz. 39-66.

- langs de cijferresultaten bekomen uit een selectieve nationale steekproef ;
- langs de kartogrammen van het stemmenaandeel van de CVP/PSC en van de BSP.

Ten aanzien van de nationale betekenis van de gemeenteraadsverkiezingen is de perceptie en interpretatie van de uitslag door de nationale partijleidingen belangrijker als het ware dan de uitslag zelf. Misschien gaat dit niet zozeer op voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1952 en 1964 toen wel de vaststelling van een duidelijke verschuiving onontkoombaar was, ook voor de gladste politicus. Zonder de preciese omvang van de verschuiving te kunnen vaststellen, was het toen duidelijk dat er in de gemeenteraadsverkiezingen een belangrijke verglijding optrad van de regeringspartij(en) weg. Nu in 1970 de uitslag veel minder klaar was weegt de interpretatie sterker door. En dit om meerdere redenen.

De eerste reden is dat een omrekenen van de gemeenteraadsverkiezingen naar parlamentsverkiezingen geen gemakkelijke zaak is. De verkiezingsgestalten bij deze verkiezingen op het laagste territoriaal niveau zijn te divers en te zeer verschillend van de verkiezingsgestalten bij de parlamentsverkiezingen dan dat men met een gewoon optelsommetje zou klaar komen. Niet alle nationale partijen stellen zich overal kandidaat. Er zijn een reeks politieke formaties die op een zuiver gemeentelijk stramien zijn opgezet en onmogelijk herleidbaar zijn tot één van de zes nationale partijen. Dit werd in het eerste deel voldoende toegelicht. Hierbij moet men wel voor ogen houden dat het nationaal partijenstramien toeneemt met de verstedelijgingsgraad. Bovendien zijn er een aantal gemeenten waar er niet eens gestemd wordt : de zgn. verkiezingen zonder strijd ; in 1970 waren er 300 gemeenten in dat geval. Er is overigens het feit dat buiten Brussel-stad, Sint-Gillis en Luik, geen enkele uitslag van de parlamentsverkiezingen op gemeentelijk vlak mag geteld worden. De kleinste eenheid is het modaal een tiental gemeenten groeperend kieskanton. Gemakkelijker wordt het er niet door.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 komen nog een aantal moeilijkheden bij. Vooreerst zijn er de jongeren van 18 tot 21 jaar die mondig zijn voor de gemeentelijke aangelegenheden, maar nog niet voor de nationale. Verder zijn er 32 gemeenten (waaronder Bergen) waar de gemeenteraadsverkiezingen met één jaar werden verdaagd en is er één gemeente (deze waar de vice-premier burgemeester was) die in 1969 reeds gestemd heeft.

Om aan de politieke vraag tot aflezen van een nationale tendens uit de gemeenteraadsverkiezingen tegemoet te komen heeft het Ministerie van Binnenlandse Zaken van oudsher een steekproef genomen van gemeenten, nl. alle gemeenten met 10.000 of meer inwoners en alle hoofdplaatsen van de bestuurlijke arrondissementen (9). Aangezien de nationale verkiezingsgestalten toenemen met de verstedelijkingsgraad, en deze positief korreleert met het inwonersaantal, zijn in deze steekproef het meest de nationale partijen opgenomen. Deze steekproef is in zekere mate selektief, aangezien de CVP/PSC en de BSP niet in gelijke mate over de verstedelijkte en plattelandsgemeenten verspreid zijn. Dit tonen beide kartogrammen bij dit artikel aan. Niettemin wordt praktisch exclusief met deze steekproef gewerkt (10).

Ondergaand worden vergelijkingen gemaakt tussen de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen en van de parlementsverkiezingen van 1964 tot en met 1971 en dit voor Vlaanderen, Wallonië en Brussel.

Vlaanderen (zie tabel II).

Voor de BSP stelt men telkens een aanzienlijk hoger cijfer vast bij de gemeenteraadsverkiezingen dan bij de parlementsverkiezingen, nl. ongeveer 5 % stemmen. Bij PVV en Volksunie gaat de beweging in omgekeerde richting: voor de eerste een stijging van 3,5 % en voor de tweede een stijging van 4,5 % van de gemeenteraadsverkiezingen naar de parlementsverkiezingen. Voor de KPB is er geen duidelijke lijn te ontdekken. Bij de CVP lijkt de variabele aard der verkiezing niet te spelen: van 1964 op 1971 is er een gestadige daling van haar stemmenaantal, door de verkiezingssoorten heen. Bij de interpretatie van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen moet men derhalve rekening houden bij BSP, PVV en VU met wat een systematische afwijking lijkt te zijn naar de aard der verkiezingen.

Wallonië (zie tabel III).

Zoals in Vlaanderen boekt de PSB ook in Wallonië hogere cijfers bij de gemeenteraadsverkiezingen dan bij de parlementsverkiezingen (te wijten aan de selektiviteit van de steekproeftrekking of aan het anders appreciëren door de kiezers van de socialisten als gemeentelijke bewindvoerders dan als nationale beleidsmannen?). Het verschil loopt hier op tot 6,5 %. Net zoals in Vlaanderen is het resultaat bij de PLP en RW omgekeerd: sterkere aanhang bij de parlementsverkiezingen dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. Voor het RW lijkt het verschil 7 %

(9) MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN, *Gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970*, z.p., z.d. (Brussel, 1970), offset, 21 blz.

(10) Zie bijv. de artikels van een zeer gekwalificeerde auteur als W. FRAEYS.

TABEL II

**Vergelijking tussen de uitslagen van de parlementsverkiezingen
en de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen
in de gemeenten met 10.000 en meer inwoners***

VLAANDEREN

Aard verkiezingen	Jaar	CVP	BSP	PVV	VU	DFD	KPB	Ande- ren
Gemeenteraads- verkiezingen	1964	43,1	30,0	13,8	7,9		1,7	3,5
Parlementsver- verkiezingen	1965	44,2	24,7	16,5	11,9		1,7	1,0
Parlementsver- verkiezingen	1968	39,1	26,0	16,2	16,9	0,2	1,4	0,3
Gemeenteraads- verkiezingen	1970	39,0	29,0	12,7	13,0		1,2	5,1
Parlementsver- verkiezingen	1971	37,8	24,6	16,5	18,8	0,4	1,6	0,4

* De cijfers van deze en de volgende twee tabellen zijn genomen uit :

W. FRAEYS, « Les élections du 31 mars 1968 », in : *Res Publica*, 1969, XI, nr 1, blz. 271-291.

W. FRAEYS, « De gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970, in : *Socialistische standpunten*, 1970, XVII, nr 6, blz. 329-337.

W. FRAEYS, « Analyse des résultats des élections législatives, in : *Res Publica*, 1972, XIV, nr 2, blz. 383-398.

TABEL III

**Vergelijking tussen de uitslagen van de parlementsverkiezingen
en de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen
in de gemeenten met 10.000 en meer inwoners**

WALLONIE

AARD	Jaar	PSC	PSB	PLP	RW	PCB	Ande- ren
Gemeenteraadsverkiezingen	1964	24,7	41,3	18,7	1,6	10,0	3,7
Parlementsverkiezingen	1965	24,6	35,2	25,4	3,2	9,5	2,1
Parlementsverkiezingen	1968	20,9	34,5	26,7	10,5	6,9	0,5
Gemeenteraadsverkiezingen	1970	20,6	41,0	15,5	13,1	6,6	3,2
Parlementsverkiezingen	1971	20,5	34,4	17,7	20,9	5,8	0,7

te bedragen. Bij de PLP is er een verschil van 6,7 % in 1964-1968, maar is er slechts een verschil van 2,2 % in 1970-1971. Dit is het enig geval waar het verschil tussen de twee waarnemingsparen meer dan 1 % bedraagt, wat er zou kunnen op wijzen dat de PLP in 1971 in Wallonië een meer dan proportioneel verlies heeft geleden. De PSC gedraagt zich zoals de CVP in Vlaanderen, geen systematisch verschil van de soort van verkiezing; wel een daling van haar kiezers tussen de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 en de parlementsverkiezingen

TABEL IV

Vergelijking tussen de uitslagen van de parlementsverkiezingen,
van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen
en van de uitslag van de agglomeratieraadsverkiezing in Brussel-Hoofdstad

AARD	Jaar	PSC CVP	PSB BSP	PLP PVV	FDF	VU	KPB	Ande- ren
Gemeenteraads- verkiezingen	1964	22,1	31,9	33,8	2,6	1,2	4,7	3,7
Parlements- verkiezingen	1965	19,6	26,3	33,5	10,0	2,2	4,1	4,3
Parlements- verkiezingen	1968	27,6	20,1	26,3	18,6	4,3	2,4	0,8
Gemeenteraads- verkiezingen	1970	19,1	24,5	21,7	27,9	2,7	1,8	2,3
Parlements- verkiezingen	1971	17,7	20,8	15,8	38,5	4,0	3,0	0,2
Arrondissements- verkiezingen	1971	17,2	19,4	6,0	49,2*	6,0	2,2	—

* Rassemblement Bruxellois.

van 1971. De kommunisten in tegenstelling tot Vlaanderen boeken lichtjes hoger bij de gemeenteraadsverkiezingen dan bij de parlementsverkiezingen, nl. $\pm 1\%$ wat op het eerste gezicht verwondert, doch de selektiviteit van de steekproef van gemeenteraadsverkiezingen kan hiervan reden zijn.

Door de veelvuldige dissidenties in haast alle partijen sinds 1968 is het zeer moeilijk voor Brussel een evolutielijn of het effect van de gemeenteraadsverkiezingen te bepalen. Het FDF kent een bestendige opgang. Dit reperkureert zich op de verschillende partijen, dan eens meer deze, dan eens meer een andere. De socialisten lijken zoals elders in het land hoger te scoren bij de gemeenteraadsverkiezingen dan bij de parlementsverkiezingen. Dit zou er kunnen op wijzen dat een deel van het kiezerskorps de socialisten meer steunen voor hun gemeentebeld dan

voor hun nationaal beleid. De VU kent een lichte teruggang bij gemeenteraadsverkiezingen — alhoewel haar hoge score bij de agglomeratieraadsverkiezingen eerder in de tegenovergestelde richting wijst doch hiervoor lijkt een andere uitleg meer plausibel (11). De KPB geeft een tegengesteld resultaat te zien. Over de andere partijen is moeilijk wat te zeggen omwille van kontingente factoren (o.m. dissidenties).

De selectiviteit van de steekproef van het Ministerie van Binnenlandse Zaken laat geen stringente besluiten toe inzake de vergelijking van de parlementsverkiezingen en de gemeenteraadsverkiezingen. Zolang de uitslagen van parlementsverkiezingen niet op gemeentelijk niveau geteld en gepubliceerd zullen worden, zal hierin niet zoveel verandering te brengen zijn.

De politici werken bij de nationale interpretatie van de gemeenteraadsverkiezingen frekwenter met de zetelverdeling dan met de stemmenpercentages. Als men niet zozeer met de stemmenpercentages als vertolking van de uitslag werkt, maar met de politiek zoveel belangrijker zetelverdeling dan is zeker bij deze gemeenteraadsverkiezingen voorzichtigheid in de interpretatie geboden. De zetelverdeling is onbetwistbaar een grovere maat, dan de stemmenpercentages, met op de koop toe bepaalde afwijkingen. Het verdelingssysteem bij de gemeenteraadsverkiezingen heeft bovendien nog meer vertekenend effect dan dat van de parlementsverkiezingen (zie verder de gemeenten met absolute meerderheid van één partij van zetels, maar niet van stemmen). Een zetelwinst is niet per se de vertolking van een stemmenwinst. Doordat de wetgever bovendien het aantal raadszetels in heel wat gemeenten lichtjes verhoogd heeft, wordt het helemaal beroerd. En de politici haast uitsluitend met de voor hen zo veel meer operationele zetelverdeling. Bovendien kunnen de politici vanuit hun positie bijna niet meer aan de bedreiging ontkomen positief selekterend tegen de uitslag aan te kijken; om taktische en propagandistische redenen moeten zij dit doen.

De politici keken dan ook tegen de uitslag aan met een tamelijk optimistische blik. De CVP is niet achteruitgegaan. « Het is een langzame maar gestadige rekuperatie van de CVP » (R. Vandekerckhove). De BSP boekt een lichte winst. « De socialistische verliezen van 1968 zijn niet alleen weggewerkt, maar gemiddeld maken de socialisten een winst van 1 tot 3 % t.a.v. de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 » (A. Cools). « De PVV houdt stand in Vlaanderen en Wallonië, met

(11) De toenemende noodzaak om « Vlaams » te stemmen in Brussel, ingevolge de sinds de parlementsverkiezingen meer zichtbare bedreiging van de Vlaamse plaats in Brussel.

hier en daar schitterende resultaten zoals in Lier, Mechelen, Gent, Leuven en Luik » (W. De Clercq). En het zijn zeker de VU en het RW niet die luid over de uitslag klagen. Alleen de KPB realiseert zich dat zij geen goede beurt heeft gemaakt. Maar deze partij telt op het nationaal schaakbord omzeggens niet mee.

Uit deze rekuperatie of deze winst of deze handhaving of deze vooruitgang halen de partijen hun argumenten om de lijn die ze op nationaal vlak sinds 1968 tot nu gevolgd hebben, te verdedigen en verder te zetten. Voor de PVV/PLP is de uitslag wel een reden geweest om toegewijflijker naar de onderhandelingen over de grondwetsherziening te gaan. Echter niet zo toegewijflijker dan dat een grondwetsherziening zonder haar mogelijk zou zijn (vereiste van twee derde meerderheid). Het feit dat CVP/PSC en BSP deze eis van twee derde meerderheid aanvaard hebben, en het dan ook zo in de grondwet hebben opgenomen, zou wel eens bijzonder belastend kunnen zijn voor de regionaliserende uitbouw van België. De communautaire betekenis van de gemeenteraadsverkiezingen (o.m. het vrij agressief stemmen in de Brusselse agglomeratie) wordt in het kader van het artikel over de taal- en volkenpolitiek in deze bundel behandeld, zodat hierop niet verder moet worden ingegaan (12).

De meest optimale analyse van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen is deze op het gemeentelijk niveau. Hier staat men echter voor een zeer uitgebreide taak: meer dan 2.000 gemeenten. En tot nog toe laten de officiële diensten het nagenoeg volledig af op stuk van uitslagenkompilatie. Onze studie gaat ook niet zover. Wij hebben enkel een kartografische analyse gemaakt voor CVP/PSC en voor de BSP.

Tot nog toe is er slechts één kartografische weergave van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen gemaakt, namelijk de tot op elke gemeente uitgetekende *Carte figurative des élections communales du 19 octobre 1884, dressée d'après les renseignements officiels des gouverneurs et des commissaires d'arrondissement* van Jules Malou (13). Bijgaand aan dit artikel worden nieuwe kaarten gegeven:

Gemeentelijk kaart van de CVP/PSC stemmen. Uitslagen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970.

Gemeentelijke kaart van de BSP stemmen. Uitslagen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970.

(12) Zie o.m. W. DEWACHTER, « Rustige gemeenteraadsverkiezingen met een wrange Brusselse nasmaak », in *De Maand*, 1970, XIII, blz. 531-542.

(13) Wel is het kartogram voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 gemaakt: *De verkiezingsgestalte bij de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1964*. W. DEWACHTER, a.w. (1970), pp. 28-29.

In deze kaarten worden per schijven van 10 % stemmen de resultaten weergegeven van de CVP/PSC en van de BSP in alle gemeenten van het koninkrijk waar lijsten van deze partijen als dusdanig kandideerden. Zijn niet weerhouden kunnen worden alle gemeenten waar de partij in kwestie een coalitie met een (of meerdere) andere partij(en) had gevormd of zich onder een andere naam aanbood. Richtinggevend waren de publikaties van de uitslagen door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de provincie Brabant (14). Dit officieuze criterium is betwistbaar. Het steunt namelijk op de nauwkeurigheid van de opgegeven politieke identifikaties. Zolang de partijen op de kiesbiljetten hun naam niet mogen aanbrengen, komt er uiteraard een beoordelingsmoment door buitenstaanders te realiseren, aan te pas. De beschrijving staat of valt met de juistheid van die beoordeling en de transmissie ervan. Komen niet in aanmerking voor opname: omschrijvingen als « katholieken » of « roden » en naamwijzigingen zoals « kristen democraten » of « sociaal democraten »; evenmin identifikatie langs de namen van de lijsttrekkers. Deze noodgedwongen beslissingen remmen wel de zeggingskracht van de kaarten af.

De CVP komt in Vlaanderen veel meer afzonderlijk naar voren dan de PSC in Wallonië. Procentueel uitgedrukt is het aantal het hoogst in de provincie Antwerpen (51,4 %), dan in Oost-Vlaanderen (47,7 %), West-Vlaanderen (40,6 %), Brabant (38,4 %), een omvangend kleinere opkomst is er in Henegouwen (20,2 %), Luxemburg (17,4 %), Limburg als enige Vlaamse provincie met een laag percentage (15,4 %), Luik met (12,3 %) en tenslotte Namen (9,3 %). De PSC komt in Wallonië echter veel meer in coalitie op dan de CVP in Vlaanderen. De cijfers zijn respectievelijk 76 tegenover 7. Aan te stippen valt dat haast drie vierde van die coalities in Wallonië tussen de PSC en de PLP gaan, nl. 56 tegenover slechts 6 PSC met PSB.

Het aandeel CVP stemmen in Vlaanderen is hoger dan het aandeel PSC stemmen in Wallonië, — in de gemeenten waar deze partijen zich kandidaat hebben gesteld —. Dit stemt overeen met het gekende beeld van de spreiding der stemmen uit de parlementsverkiezingen (15). Wat niet uit de kaart naar voren komt zijn de grote aaneengesloten ruimten van het centrale gedeelte van de beide Vlaanders en van de

(14) MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN. *Gemeenteraadsverkiezingen 1970*. (Brussel), (1970), stencil, bundel per provincie 8, 19, 11, 15, 20, 20, 9, 10 en 15 blz. PROVINCIE BRABANT. « Documentatie ». *Gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970. Uitslagen*. Brussel, 1972, 363 blz.

(15) W. DEWACHTER, *Politieke kaart van België, Atlas van de parlementsverkiezingen van 31 maart 1968*, Antwerpen, 1969, kaarten 2, 12, 13 en 14.

Kempen. De verkiezingskartografie schiet hier vooralsnog te kort. Uiteindelijk zijn slechts 25,9 % van de gemeenten in het CVP/PSC kartogram opgenomen.

Het kartogram van het BSP resultaat bij de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970 is veel vollediger. Het betreft 43,2 % van de Belgische gemeenten, wat aanzienlijk meer is dan bij de CVP/PSC. Hier is ook geen verschil Vlaanderen-Wallonië vast te stellen qua opname. De provincie Antwerpen levert met 63,2 % nog eens het hoogste deelnamepercentage van de partij per provincie. Dan volgt echter Henegouwen (60,9 %), Luik (52,5 %), Brabant (48,1 %), West-Vlaanderen (47,8 %) en Oost-Vlaanderen (43,5 %). Pas dan valt het aantal voorgestelde gemeenten veel lager: eerst in Limburg (met 27,9 %), dan in Namen (20,6 %), en tenslotte heel laag in Luxemburg (7,8 %).

In Vlaanderen heeft de BSP 14 koalities aangegaan, waarvan 10 met de PVV. In Wallonië krijgt men hetzelfde beeld, maar met hogere cijfers: 50 koalities, waarvan 28 met de PLP, 7 met de PSC en 6 met de kommunisten. Op gemeentelijk vlak overweegt dus, zowel van CVP/PSC als van BSP zijde een samengaan in verkiezingskoalitie met de PVV/PLP.

Omgekeerd aan het CVP/PSC beeld is het aandeel BSP stemmen in Wallonië hoger dan in Vlaanderen, gemeten op het niveau gemeente. Hiermede wordt het gekende beeld van de parlementsverkiezingen bevestigd (16). Het kartogram toont in tegenstelling tot het kartogram van de parlementsverkiezingen veel meer verschillen in de vrij homogeen geachte gebieden. De industriële en verstedelijkte as Brussel-Vilvoorde-Mechelen-Rupel-Antwerpen heeft naast blanco- en lage ruimten, veel verschillen tot de uitschieters Muizen, Willebroek, Terhagen, Hemiksen, Hoboken en Deurne. Verder heeft men in Vlaanderen een paar geïsoleerde punten als Zelzate, Sint-Martens Lierde, Wilsele en Landen. Het overwicht aan BSP resultaat in Vlaanderen ligt kwantitatief tussen 0 en 30 %, maar er zijn een aantal « kwalitatieve » uitschieters als Gent (stad), Antwerpen (stad), Mechelen, Vilvoorde, Leuven (stad) en Kessel-lo, Hasselt. Het industriële bekken in Wallonië geeft nog een grotere stemmenspreiding te zien. Charleroi (stad) stemt minder dan 30 % socialist, Bouffloulx en Ransart in dezelfde agglomeratie voor meer dan 70 %. Meer homogeen zijn wel de Borinage, de agglomeratie van La Louvière en het westelijk deel van de agglomeratie Luik. Weer erg verschillend is de streek rond Doornik, rond Thuin en Waals

(16) W. DEWACHTER, a.w. (1969), kaarten 3, 12, 13 en 14.

Brabant. De Ardennen kennen weinig eigen socialistische lijsten. Brussel heeft een vrij laag percentage, behalve in de gemeenten Evere, Sint-Gillis, Sint-Joostten Node, Anderlecht en vooral Sint-Jans Molenbeek.

Zo gezien kunnen deze kartogrammen misschien enige aanduiding geven over een aantal al dan niet gerealiseerde fusies van gemeenten.

IV. De vorming van de kolleges van burgemeester en schepenen.

Het machtsmoment dat het verkiezingsproces afsluit is het samenstellen van het kollege van burgemeester en schepenen.

De eerste vraag die daarbij rijst betreft de rechtstreekse kollegeaanduiding. De politieke theorie stelt dat er een grotere inspraak is als de « regering » rechtstreeks wordt aangeduid langs een verkiezing dan wel langs onderhandelingen tussen partijen. Het (britse) tweepartijstelsel staat hierbij model. De transpositie van de rechtstreekse regeringsaanduiding op het gemeentelijk vlak situeert zich op het niveau rechtstreekse kollegeaanduiding. Deze rechtstreekse kollegeaanduiding kan zich op meerdere wijze voltrekken. Vooreerst is er automatisch een « regerings » meerderheid bij een tweepartijstelsel. Als er slechts twee partijen zijn haalt noodzakelijk-behoudens het probabilistisch weinig mogelijk geval van juist evenveel stemmen (de frakties van stemmen van de veelkleurige stembrieven inclus) voor beide lijsten — één van beide partijen de meerderheid in de raad en kan aldus een homogeen kollege samenstellen. Als er drie of meerdere lijsten zijn kan toch nog een rechtstreekse kollegeaanduiding plaatsvinden als één partij ofwel de absolute meerderheid én van stemmen én (dus ook) van zetels haalt, ofwel niet de absolute meerderheid van stemmen maar, ingevolge het bevoordelen van grote partijen door de delerreeks Imperiali, toch nog de absolute meerderheid van zetels in de raad haalt en aldus een éénpartijkabinet kan samenstellen. In de andere gevallen wordt noch de absolute meerderheid van stemmen, noch de absolute meerderheid van zetels bereikt en kan dan ook geen homogeen kollege gevormd worden. Langs onderhandelingen moet men dan tot een kollege met een beleidsmeerderheid komen, m.a.w. een coalitie moet gevormd worden zoals bij de nationale regeringsvorming.

Voor de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970 wordt onderzocht in welke mate deze verschillende gevallen aanwezig zijn. Deze gevallen worden naar verstedelijking uitgezet. Deze verstedelijking is echter zwak geoperationaliseerd, nl. naar het absoluut aantal inwoners

(17). Zie tabel V die de absolute cijfers weergeeft, en de tabel VI die de zelfde gegevens in ten honderd cijfers uitdrukt.

TABEL V

**Rechtstreekse kollegeaanduiding naar bevolkingsomvang der gemeenten.
Absolute cijfers**

Omvang der bevolking	Twee lijsten	Absolute meerderheid stemmen	Absolute meerderheid zetels alleen *	Geen absolute meerderheid in zetels
1 - 1.000	510	93	49	48
1.000 - 3.000	220	94	42	61
3.000 - 10.000	90	69	31	50
10.000 - 15.000	87	173	100	105
15.000 - 20.000	9	56	21	37
20.000 - 25.000	1	16	5	10
25.000 - 30.000		7	3	10
30.000 - 35.000		4	4	10
35.000 - 40.000		1	2	6
40.000 - 50.000		1	1	5
50.000 - 60.000		2	—	6
60.000 - 70.000		—	2	3
70.000 - 80.000		1	—	2
80.000 - 90.000		1	—	2
90.000 - 100.000		—	—	—
100.000 +		2	1	5
Totaal	917	520	261	360

* Vertekening door de toegepaste delerreeks voor evenredige vertegenwoordiging: Imperiali, die nog meer dan de delerreeks D'Hondt de grote partijen bevoordeelt.

TABEL VI

Rechtstreekse kollegeaanduiding naar bevolkingsomvang der gemeenten

Bevolking	Twee lijsten	Absolute meerderheid stemmen	Absolute meerderheid zetels alleen	Geen absolute meerderheid in zetels
1 - 10.000	49,8	23,5	12,2	14,5
10.000 - 50.000	4,6	40,1	16,6	38,7
50.000 +	—	21,0	15,8	63,2
Totaal	44,5	25,3	12,7	17,5

Deze cijfermatige analyse resulteert in het besluit dat de inspraak-kansen langs de gemeenteraadsverkiezingen zeer groot zijn. In meer dan 80 % van de gemeenten is er een rechtstreekse aanduiding van het

(17) Het is verder nog zo dat een aantal fouten klasseringen zijn opgenomen, omdat gewerkt wordt langs het aantal te verkiezen raadsleden. Maar bij fustes krijgt de gefusioneerde gemeente bij de eerstvolgende gemeenteraadsverkiezingen een tweetal raadsleden meer. Deze gevallen werden niet weggewerkt zodat enkele foute klasseringen zijn gemaakt. Aan de algemene tendens wijzigt dit hoegenaamd niet, integendeel zelfs.

kollege dat zes jaar het beleid zal voeren. Dit is een participatiegehalte wat — alle andere factoren abstraherend — op het nationale vlak op verre na niet bereikt wordt. Met kennis van dit zeer belangrijk gegeven krijgen teksten, zoals « De gemeente (...) in het raam waarvan rechtstreeks verkozenen verantwoordelijk zijn voor een beleid (...) neemt een onvervangbare plaats in als basiscel in ons democratisch staatsbestel » (18), nog meer relief. Met andere woorden t.a.v. de mythe van de gemeentelijke democratie brengt deze vaststelling een manifest argument aan.

Deze vaststelling moet echter genuanceerd worden in een dubbel opzicht. Vooreerst moet aangestipt dat het aandeel rechtstreekse aanduiding terug loopt. In 1964 — enige gemeenteraadsverkiezingen waarvoor de cijfers bestaan — bedroeg het aantal rechtstreeks verkozen kolleges 86,9 % van het totaal (19); 1970 betekent dus een teruggang van 4,4 %.

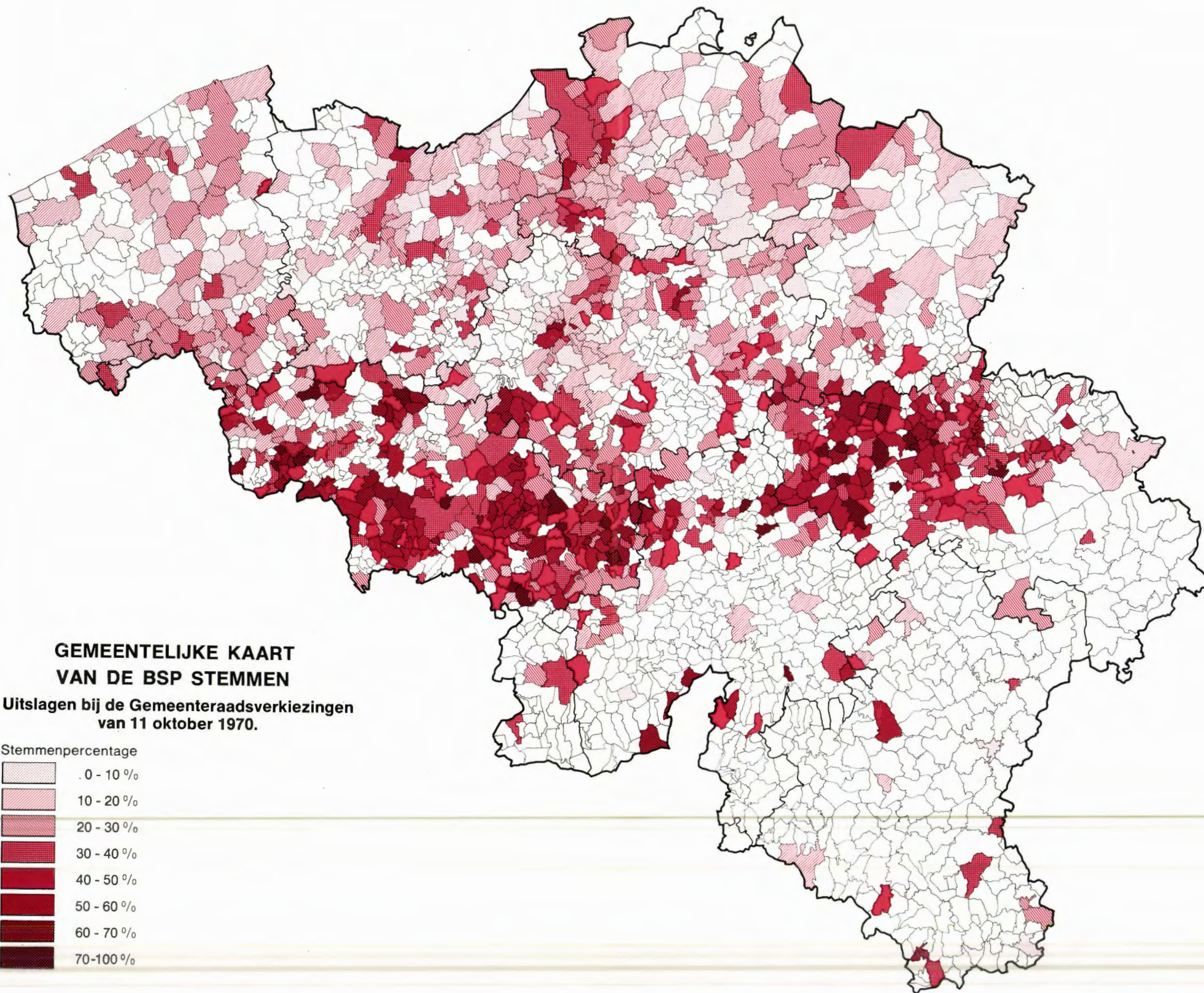
De tweede nuancering is nog belangrijker. Naarmate het bevolkingsaantal toeneemt, verhoogt zeer duidelijk het aantal uit onderhandelingen samen te stellen coalitie-kolleges. Bij de gemeenten met minder dan 10.000 inwoners heeft men als modale categorie: twee lijsten, en dit voor de helft van de gevallen. Bij een omvang van 10.000 tot 50.000 inwoners is de modale categorie meer dan twee lijsten, maar één der lijsten haalt de absolute meerderheid van zetels, ja zelfs van stemmen. Dit komt nog vrij frekvent voor: nl. in 4 op 10 gevallen. Maar voor deze gemeentekategorie komt al bijna even frekvent het coalitie-kollege voor. In de gemeenten met meer dan 50.000 inwoners hebben meer dan 63 % geen rechtstreekse kollegeaanduiding. Deze verschuiving naarmate het bevolkingsaantal toeneemt, heeft een dubbele betekenis.

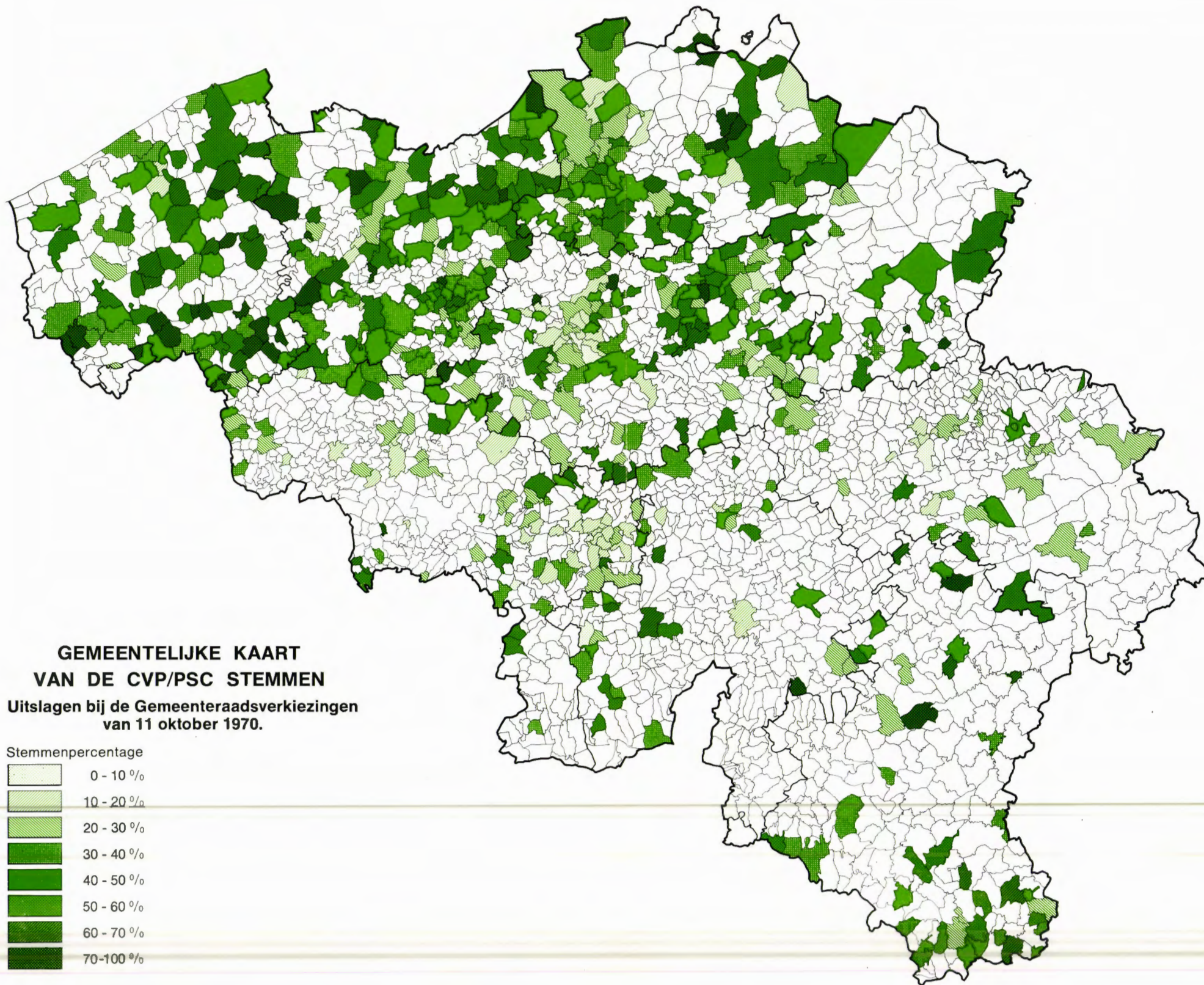
Als (onvolmaakte) indikator van verstedelijking, wijst het bevolkingsaantal aan dat naarmate de verstedelijking toeneemt de rechtstreekse kollegeaanduiding scherp afneemt. Dit betekent grosso modo dat de rechtstreekse aanwijziging van de beleidsvoerders slechts in de sociologische gemeenten (20) gebeurt. Nu is de mythe van de gemeentelijke democratie zeer duidelijk aan de sociologische gemeente gebonden. « (Onze gemeenten) zijn een beste leerschool en kweekschool voor de democratie. Wij wezen reeds op de directe en scherpe controle van

(18) VERENIGING VAN BELGISCHE STEDEN EN GEMEENTEN. *Verslag aan de Algemene vergadering*. 1973. Brussel, 1973, p. 85.

(19) W. DEWACHTER, a.w. (1970), pp. 50-51.

(20) De gemeente is sociologisch gedefinieerd een groep personen die directe en spontane natuurlijke relaties aangaan en wiens belangen niet de persoonlijke maar de groepsbelangen zijn. Het is eigenlijk een leefgemeenschap. Vergelijk Cooley's befaamde sociologisch begrip « primary group ».

de kiezers : het is duidelijk dat het dagelijks samenleven van overheid en onderdanen een waarborg is voor menswaardige wetten en reglementen en dat de « sanctie » van de verkiezingen nergens zo heilzaam werkt als op gemeentelijk vlak » (21). Ook langs deze weg wordt bevestigd wat de analyse van de verkiezingsgestalten uitwees : nl. dat in de stad de inspraak op het « gemeentelijk » vlak veel moeilijker en indirekter is.

Het tweede gevolg dat men uit het verminderen van de rechtstreekse aanduiding bij verstedelijking kan trekken betreft de beleidscapaciteit van de gemeenten. Het is paradoxaal dat men de duidelijkste inspraak heeft in de gemeenten die het minst een eigen beleid kunnen voeren, want « de factoren die de bestuurskracht van de gemeente bepalen houden rechtstreeks of onrechtstreeks verband met het aantal inwoners » (22) en dezelfde auteur stelt 10.000 inwoners als minimale norm (23) voor bestuurskracht van een gemeente. Men heeft grote inspraak in gemeenten die weinig of niets beleid kunnen voeren en in de gemeenten met meer mogelijkheden is er duidelijk minder inspraak. Met de schaalvergroting van de gemeenten (fusies, federaties) zal een grotere beleidscapaciteit hand in hand gaan met een verkleinende inspraak. Dit is de konsekwentie van de optie tot schaalvergroting. De gemeenteraadsverkiezingen van 1976 zullen in dit opzicht bijzonder leerrijk zijn, zeker als de fusies op grote schaal zullen zijn doorgevoerd. Vraag is in hoever het dan nog « gemeente »-verkiezingen zullen zijn.

Bibliografische nota.

Behalve op de statistische bronnen en de studies vermeld in het artikel dient de aandacht gevestigd op de beschrijvende studies (meestal gevallenstudies) uitgegeven door het :

*Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP) in :
Courrier hebdomadaire.*

- L'enjeu des élections communales de 1970 dans les cinq grandes agglomérations :
n° 485, 12 juni 1970 (32 blz.).

(21) L. VAN ACKERE, Inleidend hoofdstuk, p. 7, in : *Modern gemeentebelid. Handleiding voor gemeentemandarissen*. Brussel, 1970.

(22) R. MAES, « De bestuurskracht van de Belgische gemeente », p. 160, in : W. DEWACHTER, *De politieke zeggingskracht van de gemeenteraadsverkiezingen*. Antwerpen, 1970.

(23) R. MAES, a.w., p. 183.

- Les principaux facteurs de changement politique à la veille des élections communales du 11 octobre 1970 :
 - I : n^{rs} 487-488, 4 september 1970 (47 blz.).
 - II : n^r 490, 25 september 1970 (33 blz.).
 - III : n^{rs} 492-493, 2 oktober 1970 (46 blz.).
- Les élections communales du 11 octobre 1970 :
 - I : n^r 496, 23 oktober 1970 (23 blz.).
 - II : n^r 501, 27 november 1970 (19 blz.).
 - III : n^r 502, 4 december 1970 (24 blz.).
 - IV : n^r 508, 22 januari 1971 (32 blz.).
- Les élections communales recommencées ou reportées en 1971 :
 - n^r 530, 10 september 1970 (31 blz.).

